

‘Yeni Hayat’ın ‘Yeni Öğretmen’ Tipi: ‘Kaba Softalıktan’ ‘İdealist Öğretmenliğe’ Ali Şahin Efendi*

Gürkan YAVAŞ**

Öz

Osmanlı İmparatorluğu’nun on dokuzuncu yüzyılına yön veren modernleşme hareketleri, bir noktadan sonra Türk edebiyatının da başlıca konularından birini oluşturmuştur. Tanzimat’tan Meşrutiyet’e değin uzanan edebi birikim, bu yansımayı net biçimde gösterir. Cumhuriyet’le birlikte modernleşme hareketlerinin yeni bir ivme kazanması, Türk edebiyatının söylem ve içeriğinde de belli ölçülerde değişikliğe neden olmuştur. Bu durumu en rahat biçimde, 1920’lerden itibaren yayımlanmaya başlanan ve Cumhuriyet sonrasında gerçekleşen devrimlerin geleneksel düşünce tarzına etkisini işleyen romanlarda izlemek mümkündür. Bu makalede, Reşat Nuri Güntekin’in 1928 yılında yayımlanan Yeşil Gece romanı bağlamında, Cumhuriyet sonrasında değişen siyasal ortam ve söylemin bir edebiyat eserine nasıl yansıdığı, roman kahramanı Ali Şahin Efendi’nin kişiliğinde idealize edilen figürün ne ifade ettiği tartışılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Reşat Nuri, Yeşil Gece, yeni hayat, yeni öğretmen tipi, Cumhuriyet dönemi edebiyatı

* Bu makale, 4-6 Eylül 2014 tarihleri arasında Kocaeli Üniversitesi Eğitim Fakültesi tarafından düzenlenen 23. *Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı*’nda sözlü olarak sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir

** Öğr. Gör. Dr., Kocaeli Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı. gurkanyavas@gmail.com

**'New Life' 'New Teacher' Type:
'From Rude Religionism' To 'Idealist Teaching' Ali Sahin Efendi**

Abstract

The modernization movements that shaped the Ottoman Empire's history in the nineteenth century constituted one of the main themes of Turkish literature after a point. The literary accumulation from the Tanzimat to the Constitutional Monarchy shows this reflection clearly. The acceleration of the modernization movements with the Republic also caused a certain change in the discourse and content of Turkish literature. This can be most obviously seen in the novels, which began to be published from the 1920s, and in the novels about the effect on the traditional way of thinking of the revolutions that took place after the Republic. In this research, it was tried to be discussed how Resat Nuri Guntekin expressed the idealized figure in the personality of the hero, Ali Sahin Efendi, in the context of his novel *Yeşil Gece* (the Green Night), published in 1928, how the changing political environment and discourse reflected in a literary work after the Republic.

Keywords: Resat Nuri, *Yeşil Gece*, new life, new teacher type, the literature of Republic period.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu yönetici sınıfının, uygulamada Batı'nın örnek alınması gibi bir sonuç doğuran modernleşme hamlelerine nasıl bir motivasyonla başladığı sorusu, önemli olduğu kadar güncelliğini koruyan bir soruna işaret eder. Bu konudaki en yaygın görüş, Osmanlı İmparatorluğu açısından, modernleşmenin kaçınılmaz bir politik süreç olduğudur. İlber Ortaylı, bu kaçınılmazlığın “pragmatik bir yaklaşım”ı beraberinde getirdiğini vurgular. Ona göre Batılılaşma politikasının temelinde Batı'ya duyulan hayranlık değil, onun tehdidinden kurtulma arayışı yatar (Ortaylı, 2004: 24). Şerif Mardin de benzer bir noktaya dikkat çeker: Yaşanmakta olan büyük değişim öncelikle askeri niteliklidir. On sekizinci yüzyılda art arda gelen ağır mağlubiyetler, Osmanlı'da hem yaşamsal bir tehdit duygusuna yol açmış, hem de tehlikenin kaynağını tanımaya yönelik bir motivasyona neden olmuştur (Mardin, 2008: 153). Niyazi Berkes, bu mağlubiyet duygusunun özellikle iki barış anlaşması nedeniyle yoğunluk kazandığı düşüncesindedir: Bunlar, 1699 yılında imzalanan Karlofça ile 1718 tarihli Pasarofça anlaşmalarıdır (Berkes, ty.: 39). Batılılaşma politikasının neden öncelikle askerî alanda yoğunlaştığı sorusu ve buna verilen cevaplar, bu tartışmaların hemen hiç değişmeyen argümanları olarak bugünlere değin güncel kalabilmiştir. Bu kapsamlı tartışmanın konuyla ilgili kısmını, Taner Timur'un getirdiği bir açıklama ile tamamlamak yerinde olacaktır. Timur'a göre “*Osmanlı toplumunda, tarihi determinizm gerçek bir fikir bağımsızlığını ve 'akıl özgürlüğü'nü sağlayacak bir kültürel ortamı*” engellediği için laiklik sorununu da kapsayacak modernleşme ve sekülerizm çabaları, “felsefî” bir plânda tartışılmamış, “politik-hukukî platforma itilmekle” yetinilmiştir (Timur, 1993: 268-269).

Bu makalenin konusu açısından önemli olan ‘yeni hayat’ kavramı, Türkiye'nin sosyal dokusuna on dokuzuncu yüzyıldan itibaren kendini göstermeye başlamışsa da bu kavramın kapsadığı sosyal ve siyasal ilkelerin egemenlik alanı kazanması, bilindiği gibi Cumhuriyet sonrasında Kemalist devrimin yapısal reformlarıyla mümkün olmuştur. 1923 yılındaki Cumhuriyet'in

ilânı ve 1924 yılındaki Hilafet’in ilgasını takip eden bir dizi yasal düzenleme, büyük ölçüde hukuk ve eğitim alanlarında yoğunlaşmış ve böylelikle gündelik hayata ciddi ölçüde yansımıştır. Kemalizmin, laik devlet niteliğinden önce seküler toplum yapısını hedefleyen öncelikli uygulama alanlarından biri olan eğitim konusundaki düzenlemeler; etkisi nispeten çabuk görülebilen somut sonuçları nedeniyle, daha kolay izlenebilir bir konumdadır¹.

Medreselerin kapatılması, eğitimin tek elde toplanması ve din eğitiminin sadece ailelere -dolayısıyla bireysel alana- bırakılması şeklinde özetleyebileceğimiz uygulamalar, toplumsal sonuçları bakımından çok önemlidir. Cumhuriyet, artık ‘farklı’ bir insan profili hedeflemektedir; eşyanın tabiatı gereği bu noktada devreye ‘öğretmen’ figürü girer. ‘Yeni hayat’ın kurucuları olarak Anadolu’ya yayılmaları istenen öğretmenler, özellikle başlangıçta “*Cumhuriyet-öncesi ve ağırlıklı olarak İslâmî norm ve değerleri bırakmaya henüz pek hevesli görülmeyen kitlelerin nezdinde bu değerlerin düşmanı gibi*” algılanırlar (Atay, 2009: 64-65). Güçlü bir toplumsal zemini bulunan bu algı, Cumhuriyet’in ilk yıllarında yayımlanan bazı romanlardaki çatışma şemasının önemli bir ayağını oluşturur. Halide Edip’in *Vurun Kahpeye*, Reşat Nuri’nin *Çalılıkusu* ve *Yeşil Gece* romanlarında ayrıntısıyla işlenen bu çatışma, Cumhuriyet tarihinin toplumsal bir gerçeğini yansıtır.

Kemalizmin öngördüğü ‘yeni hayat’ın umdeleri, Millî Mücadele hareketini örgütleyen askerler kadar, onlarla ‘fikir birliği’ içinde hareket eden ‘yeni öğretmenler’ tarafından da yaygınlaştırılacaktır. Unutmamak gerekir ki Türkiye’nin ‘yeni hayat’ını kuranlar, “*yeni rejimin, 1789 İhtilâlinde sonra Fransa’da olduğu gibi, kökleşip gelişmesi bakımından öğretmeni en önemli araçlardan biri olarak*” görmektedirler. “*Mustafa Kemal Atatürk, daha 1924 yılında, ‘Yeni nesil en büyük cumhuriyetçilik dersini bugünkü muallimler topluluğundan ve onların yetiştirecekleri muallimlerden alacaktır’ diyerek, bu düşünceyi en açık bir biçimde*” vurgulamıştır (Öztürk, 2007: 248-249).

Kemalist düşüncenin ortaya koyduğu bu prensipler, dönemin

¹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi ve daha geniş bir bibliyografya için Bk. (Yavaş, 2014: 18-40)

‘aydınlanmacı’ yazarları tarafından inşa edilen kanonik edebiyat tarafından yoğun biçimde işlenir. Bu dönemin kanonu içine dahil edebileceğimiz Yakup Kadri, Halide Edip, Reşat Nuri ve Hüseyin Rahmi gibi romancılar, özellikle 1920 sonrasında yayımladıkları eserlerinde Kemalist ideolojiye yakın ya da bütünüyle angaje bir tutum takınırlar ve Cumhuriyet’le birlikte yepyeni bir çehre ve içerik kazanan Türk modernleşmesinin başarıya ulaşmasında işlevsel bir rol üstlenmek isterler. Reşat Nuri’nin ilk olarak 1928 yılında yayımlanan *Yeşil Gece* romanı² da bu bağlamda değerlendirilebilecek, özellikle başkişisi Ali Şahin Efendi’nin önce ‘din adamı’, ardından ‘yeni öğretmen’ tipine karşılık gelen özelliği nedeniyle üzerinde durulmayı hak eden dikkat çekici bir eserdir.

Yeşil Gece, ‘din’ ve ‘din adamı’ kavramları etrafında net mesajlar verebilmek kaygısıyla yazılmış izlenimi uyandıran, bu anlamda ‘ideolojik’ olarak da nitelenebilecek bir romandır (Emil, 1989: 219). Reşat Nuri, romanın isminden başlayarak Türkiye’de İslâm dininin toplumsal hayattaki konumunu, özellikle din adamlarının toplumsal rolleri bağlamında tartışmaya açmak niyetindedir. Dolayısıyla roman, sadece bu özelliği nedeniyle bile Reşat Nuri’nin tüm eserleri içinde en fazla ‘politik’ olanı kabul edilebilir. O kadar ki Birol Emil, bu romana dair incelemesinde, *Yeşil Gece*’nin bizzat Atatürk’ün direktifiyle yazdırılmış olduğundan bahseden bir yazıya atıfta bulunur. Buna göre “*Atatürk, beğendiği bir romancı olan Reşat Nuri’ye ‘Bana yobazlığı eleştiren bir roman yaz!’ demiş, Yeşil Gece bu direktiften doğmuştur.*” Yine Birol Emil’e göre “*eserin yayın tarihi, şahısları, meseleleri ve romancının diğer romanları arasındaki istisnaî yeri gözönüne alınınca Yeşil Gece’nin böyle bir direktif veya telkinden doğmuş olması*” da pekâlâ mümkündür (Emil, 1984: 313). Yazara iletilmiş böyle bir talep olsun veya olmasın, *Yeşil Gece* Kemalist devrimin ilkelerini idealize eden, rejimin özellikle dinle ilgili politikalarını ve Cumhuriyet’in pozitifizmi önceleyen ‘aydınlanmacı’ yönünü topluma mâl etmeyi amaçlayan, o arada ‘yeni öğretmen’ tipinin özelliklerini somutlaştırmak isteyen son derece politik ama bir o kadar da önemli bir romandır³.

2 Roman ilk olarak Suhulet Kitabevi tarafından yayımlanmıştır (Güntekin, 1928). Bu çalışmada ise İnkılâp Kitabevi’ nin baskısı kullanıldı.

3 Reşat Nuri Güntekin hakkında önemli araştırmaları bulunan Birol Emil, bu konuda şunları kaydeder: “*Romanın esasını ve yapısını teşkil eden bu mücadele din ile müsbet ilim, daha doğrusu dinî görünüşün hakim olduğu eski zihniyet ile müsbet ilim ve laik görüşe dayanan yeni zihniyet arasındaki çatışmadan doğar. Bu yönüyle Yeşil Gece tam inkılâp Türkiye’sinin romanıdır.*” (Emil, 1984: 313-314) İnci Engin’in de *Yeşil Gece*’yi “*ideolojik bir roman*” olarak niteler ve hatta Reşat

Yeşil Gece'nin başkışısı Ali Şahin, öncelikle 'din adamı' kimliği vurgulanan bir figürdür. İslâmi gelenekteki yeri 'tartışmalı' olan 'din adamı' kavramı, teolojik ve sosyolojik bir özne konumunda olmakla birlikte, özellikle sancılı modernleşme sürecinde hangi dünyaya ait olduğuna bir türlü karar verilemeyen bir 'nesne' özelliği de gösterir. *Yeşil Gece* romanında ve bu makalede ise daha çok konunun 'imaj' boyutu öne çıkmaktadır.

Ali Şahin Efendi, kişisel çevresinde bu kimlikle temayüz etmiş bir roman figürüdür. Ancak kendine özgü birtakım özellikler de taşır; bir kere, romanın sonuna değin 'resmi' nitelikli din adamı olarak kalmaz. Başlangıçta uzun yıllar medreseye devam etmiş, orasını iyi tanımış bir 'sarıklı' olarak kurgulanan Ali Şahin, yazarın bu kuruma 'içeriden' bir eleştiri getirebilmesinin aracı olarak düşünülür. Roman boyunca 'softa bir medreseli'den 'idealist bir öğretmen'e evrilecek olan Ali Şahin'in, romanın sonuna değin -farklı biçim ve maksatlarla da olsa- din adamı kimliğini zaman zaman hatırlaması ise önemli bir ayrıntıdır.

Ali Şahin'in kişiliği ekseninde yapılandırılan *Yeşil Gece* romanında kahramının, 'din adamlığından idealist öğretmenliğe' doğru nasıl bir değişim geçirdiğinin analizi, şu başlıklar halinde somutlaşır:

1. Ali Şahin'in 'arayışı' ve 'bunalımı',
2. Ali Şahin'in 'devrimci' söylemi ve 'mikro aydınlanmacı' tavrı,
3. Ali Şahin'in 'yanılgısı' ve 'yenilgisi'.

1. Ali Şahin'in 'Arayışı' ve 'Bunalımı'

Yeşil Gece, Maarif Nezareti'ndeki bir odada başlar. *Çalıkuşu* romanındaki sahneleri hatırlatan bu bölümde, tıpkı Feride gibi, İstanbul dışına tayin olmak isteyen 'muallim Ali Şahin Efendi', 'dönüşümünü' tamamlamış

Nuri'nin de bizzat eserini "polemik romanı" olarak nitelediğini kaydeder. Ancak ona göre bu durum eser için bir zaafiyet olarak görülemez. Çünkü hem *Yeşil Gece*, hem de *Vurun Kahpeye* gibi romanlar, "İslâmiyete değil, İslâmiyeti kendi çıkarıları için mahiyeti dışında yorumlayanlara karşı"dır ve bu neviden eserlere ihtiyaç vardır (Enginün, 2002: 262). İbrahim Tatarlı ve Rıza Mollof, romanı 'Marksist' bir bakış açısıyla analiz ettikleri değerlendirmelerinde, *Yeşil Gece*'nin "din aleyhtarı" olarak görülebilecek yönlerine vurgu yaparken; Türkiye'de özellikle II. Meşrutiyet'le başlayan ve Kemalist rejimle devam eden devrimlerin dinî kurumlara müdahaleyi de içerdiğini, bu bağlamda Reşat Nuri'nin de eseriyle söz konusu müdahaleyi gerekli kılan toplumsal yapıyı yansıttığını söylerler (Tatarlı ve Mollof, 1969: 45-68). Bahattin Şeker *Yeşil Gece* ile ilgili makalesinde, Reşat Nuri'nin bu eserini Emile Zola'nın *Gerçek (Vérité)* adlı romanıyla karşılaştırır. İki roman arasında çeşitli fark ve benzerlikler üzerinde duran Şeker, Zola'nın eserini Hakikat adıyla 1929 yılında Reşat Nuri'nin Türkçeye tercüme ettiği bilgisini verir ve "her iki romanda da ele alınan ana tema'nın "laik okulların ve dini okulların çatışması" olduğunu söyler (Şeker, 2006: 243-256).

ve fikrini ‘berraklaştırmış’ bir öğretmen adayı olarak Anadolu’da “münhal” bir kadro peşindedir. Daha romanın ilk satırlarında şedit bir ‘softa düşmanı’ olarak takdim edilen Ali Şahin, okuyucuya geriye dönüşlerle tanıtılmak istenir. Bununla birlikte Ali Şahin’in nasıl bir aile içinde yetiştiği, bir din adamı olduğu söylenen babasıyla nasıl bir ilişkisi olduğu; meselâ babasının romandaki diğer bütün din adamları gibi ‘kötü bir adam’ olup olmadığı gibi konularda ayrıntı verilmez. Kısacası Ali Şahin’in okuyucu nezdindeki ‘eksikliği’ buradan itibaren başlamaktadır⁴.

Ali Şahin, babasının isteğiyle gittiği Anadolu’daki medreseye bir süre devam eder; daha sonra akrabasından bir başka “softanın” peşine takılarak İstanbul’a gelir ve burada Somuncuoğlu medresesine yerleşir. Burası “*ortadaki yosunlu şadırvandan sızan sularla ıslak taşlarının üstünde otlar*”ın bittiği, “*softaların her sabah yemek pişirmek için yaktıkları çalı çırpı ateşinden kararmış kemerler*”in, “*avlunun dört tarafında (...) karanlık, rutubetli taş hücreler*”in olduğu, sıkıcı, adeta hayattan tecrit edilmiş bir yerdir (Güntekin, ty.:18).

Ali Şahin’in bakış açısından yansıtılan ve romanın da egemen söylemine dönüşen ‘din adamlığı portresi’, Somuncuoğlu medresesinde şekillenmeye başlar. Medresede açlık ve sefalet yüzünden ölen bir öğrencinin arkasından ağlayan Ali Şahin, müderris Halil Hoca’dan şöyle bir karşılık alır: “*Sen ona değil, sana, bana hayıflan. O, şimdi tatlıların asıl yerine gitti. Cennette ekme kadayıflarından bol ne var.*” (Güntekin, ty.: 29) Gözlerinin önünde ölen bir öğrencinin arkasından üzülme şöyle dursun, onunla ilgilenmek zahmetine bile katlanmayan bu müderris topluluğu, Ali Şahin Efendi’nin “yeşil gece” hakkındaki kanaatini adeta tamamlar. Onun gözünde müderrisler, “yeşil ordunun kumandanlarıdır”. Ancak bunların tamamı “dini ve ilmi, menfaatlerine alet etmiş kimselerdi”r . Hatta “*bunlar öyle adamlardı ki bir pâdişah selâmı, üç beş liralık ihsan için Allah’ı da, Peygamber’i de tereddütsüz satarlardı.*” (Güntekin, ty.: 31)

Ali Şahin’in Somuncuoğlu medresesinde tanıdığı müderrisler böyledir

⁴ Fethi Naci de Ali Şahin’in bu ‘eksikliği’ konusunda şunları yazar: “*Reşat Nuri, Şahin’i insanlar ve olaylarla ilişkileri ve çatışmaları içinde geliştirmeyen, bir birey olarak bakmaz ona, dinsel inançların eleştirisi için bir araç olarak kullanır.*” (Naci, 2011: 110)

de onların sorumluluğundaki “talebe-i ulûm” farklı mıdır? Ali Şahin’e göre medrese öğrencileri, “*gök kubbenin ardındaki ilâhî muammayı*” aramalıdır (Güntekin, ty.: 25). Başlangıçta onların da kendisi gibi ‘meraklı’ insanlar olduğunu sanmıştır. Oysa “yeşil ordu” sancağı altında toplanıp memlekete “nur dağıtmak” gayesi, idealist bir tutum gerektirdiği halde, medresedekilerin böyle bir halleri yoktur. Kimisi geçim derdine düşmüş, belki düzenli bir gelir sahibi olurum endişesiyle buraya gelmiştir; kimisi de yapacak daha iyi bir şey bulamadığı için. Ama hepsinin ortak özelliği, hedefsiz ve iradesiz gençler oluşlarıdır. “*Açlığın, sefaletin Anadolu köylerinden başlarında bir yırtık sarık, sırtlarında birer meşin heybe ile sürüp getirildiği alil, ebleh, mütereddi, yarı meczup çocuklardan*” kendilerine öğretilenleri muhakeme etmek ve onlardan yeni bir “hakikat” çıkarmalarını beklemek, herhalde düşünülebilecek bir şey değildir (Güntekin, ty.:28). Reşat Nuri, bu cümleleriyle güçlü bir medrese eleştirisi de yapar. Onun çizdiği tabloda medreseler tükenmiştir. Sefaletin, açlığın ve hastalığın kol gezdiği; yalancı, riyakâr müderrislerin birer taassup ve çıkar kapısına dönüştürdükleri bu ‘sözümone eğitim kurumları’ için yapılabilecek yegâne şey, herhalde buraları tasfiye etmek olmalıdır. *Yeşil Gece*’deki medrese tasvirlerini okuyanlar nezdinde böyle bir algının yaratılabilmesi, yazar açısından kritik bir hedef sayılabilir. Bu hedefin Cumhuriyet’in siyasal söylemiyle örtüşen bir içeriği olduğu da ortadadır.

Yeşil Gece’de Ali Şahin, neredeyse romanın başından sonuna değin ‘sabit’ bir konumdadır. Fiziksel olarak sık sık yer değiştiren ve yazarın büyük bir düşünsel dönüşüm içinde göstermek istediği halde; Ali Şahin, ‘kararlı’ ve ‘ideal sahibi’ kişiliği sayesinde ‘değişmeden’ kalmıştır. Sorduğu sorular ve onların tetiklediği arayış, Ali Şahin’i önce bir ‘bunalıma’ sürüklemiş görünse de kararlılıkla karşılaşır. Bu süreç, romanda son derece yüzeysel bir biçimde verildiği gibi, Ali Şahin’in neler sorduğu ve ne aradığı da büyük ölçüde belirsizdir⁵.

5 Fethi Naci, aslında Ali Şahin’in düşünce dünyasındaki değişimin “ilginç” olduğunu düşünür, ama ona göre de bu değişim “dümdüz bir çizgi üzerinde” anlatılır (Naci, 2011: 110). İbrahim Tatarlı ve Rıza Mollof’un bu konudaki düşünceleri ise farklıdır: “*Şahin’in koyu dindarıktan ateizme geçişi büyük bir kuvvetle verilmiştir. O, medreselere devam ettiği altı yıl süresince, hücrelerinin yeşil karanlığında, dinsel inançların bütün anlamsızlığını, yetersizliğini, koftuğunu ve iğrençliğini anlamıştır.*” (Tatarlı ve Mollof, 1969: 60) Ancak bu ‘anlayış’ın nasıl olduğu bu cümlelerden de anlaşılmamaktadır.

Kahramanını bir bunalım içinde göstermenin yollarını arayan yazar, bunun için ölüm sonrasının bilinmezliğini kullanmak ister. İslâm'ın ölümden sonraki hayat için pek de açık olmayan birtakım vaatlerde bulunduğu gerekçesiyle Ali Şahin'ni 'inkâr sürecine' hazırladığını düşünen yazar, aceleci davrandığı için olsa gerek mantıksal hatalarından kaçamaz. Birden bire geçmişteki dindarlığının farklı bir anlam taşıdığını anlayan fark eden Ali Şahin, "*surf dünya muhabbeti, dünyanın tatlı hayatını bir başka âlemde devam ettirmek hırsıyla*" din adamı olmak istediğinin farkına varır (Güntekin, ty.: 34-35). Onun tek derdi, "*cesedin ölümünden sonra ruhumuzun da yaşamakta devam edeceğine, ebediyen mahvolmayacağımuza*" inanmak istemesidir. O kadar ki "*bu dava, genç softa için bir fikir ve ilim meselesi olmaktan çıkmış, bir hayat ve memet meselesi haline gelmişti*"r (Güntekin, ty.: 35). Yazar Ali Şahin'in dindarlığının "*maksatsız bir fikir ve ruh ihtiyacı*" olmadığını söyler; kahraman, "*ebedi hayatı bu dünyadaki çok kısa hayatın bir devamı olarak düşünüyor, medreseyi bu ikinci hayatın daha kestirme ve emin bir yolu*" sayar (Güntekin, ty.: 42).

Din konusundaki tüm düşünce ve eleştirisini neredeyse tek bir konuya indirgeyen ve bir süre sonra bunu bir 'saplantıya' dönüştüren Ali Şahin, cevaplarını bulabilmek için düşünsel sorgulamaları göze alamadığı birtakım sorular sorar. Onun gideceği yer daha başından belli gibidir. "*Ali Şahin, özel olarak dine ve dindarlara saldırtılmak üzere icad edilmiş bir tipi andırmaktadır.*" (Çelik, 2000: 141) Yazar, din ve din adamı konusundaki eleştirilerini, medreseden yetişmiş ama gördükleri karşısında hayal kırıklığına uğrayıp derin bir buhrana kapıldıktan sonra 'inançsızlığı' seçen bir din adamının gözünden aktarmayı dener. Bu kurgusal tercih, böylesi eleştiri, sorgulama ve hatta öneriler için çok uygun olabilir. Ancak *Yeşil Gece*'de kesin olan bir şey vardır ki Ali Şahin'in kişiliğinde somutlaştırılmak istenen bunalımın emareleri ya çok zayıf kalmıştır ya da hiçbir zaman ortaya çıkmamıştır.

Yukarıda alıntıladığımız bazı cümlelerde görülen 'buhran işaretleri', Ali Şahin'in din konusunda derin bir sorgulama içine girebileceği izlenimi verir; ancak bunların gerisi gelmez. Yazar, Ali Şahin'in İslâm'ın ahiret düşüncesiyle çatıştığını göstermek ister; dinin ölümden sonraki hayat için 'tatmin edici' bir açıklama yapamadığı iddiasını, kahramanının 'inkârı' için yeterli sayar. Bunun din gibi

tarihsel ve sosyolojik derinliği olan bir kavram karşısında sığ kalmış bir yaklaşım olduğunu söyleyebiliriz. Din, her şeyden önce 'soyut' bir dünyayı açıklama iddiası taşıırken, Ali Şahin'in onu sadece 'somut' bulmadığı için eleştirilmesi, romanın iç tutarlılığı bakımından bir eksiklik. Dine ve din adamlarına karşı bu kadar sert eleştirilerde bulunacak bir kahramanın, psikolojik zemini daha sağlam kurulmuş ve okuyucu tarafından daha rahat takip edilebilecek bir düşünsel süreçten geçmesi beklenirdi. Ali Şahin'in başından beri üzerinde taşıdığı 'eksiklik', burada somut biçimde ve bir kez daha ortaya çıkar.

Memleketçi edebiyatın önde gelen romancılarından biri olarak kabul edilen Reşat Nuri, eserleriyle ortaya koymak istediği Anadolu imajına, Ali Şahin'in dilinden ifade ettiği güçlü bir 'geri kalmışlık' vurgusuyla yeniden döner. Bunda da en büyük sorumluluk medreselerin ve buralardan yetişmiş din adamlarınıdır: *"zavallı memleket, asırlardan beri yeşil bir gece içinde yaşıyordu. Halk, dünyayı hep bu karanlığın arasında görüyordu."*

Anadolu'da fikirlerin geri, insanların sefil kalması, işlerin fena gitmesi hep bu yüzdendi." (Güntekin, ty.: 43) Ali Şahin'in bu sözleri, yukarıda da ifade ettiğimiz, medreseleri ve din adamlarını 'tüm kötülüklerin anası' olarak gösterme gayretinin çok açık bir ifadesidir. Reşat Nuri, Osmanlı'nın Batı karşısında geri kalmasında, imparatorluğun trajik biçimde parçalanmasında başka siyasi ve ekonomik nedenlerin de etkili olabileceği ihtimalini dışlar. En azından daha bütünlüklü bir perspektif sunma çabasına girmez. Bu tavır, bir romancının kurgusal tercihi ile ilgili olmaktan çok, ideolojik bakış açısının ifadesi olarak görülmelidir.

Müderrisleri miskin, yalancı, riyakâr ve alabildiğine 'kötü' tipler olarak çizen; onların elinde yetişen "talebe-i ulûm"u ise "hidayete ermek" şöyle dursun, memleketin üzerine çöken bir kara bulut şeklinde tasvir eden yazar, buraların tasfiyesini adeta bir var kalma sorunu olarak düşünür. Romanın yayımlandığı 1928 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkmış, tekke ve zaviyeler ilga edilmiş, dolayısıyla Ali Şahin'in hayali gerçek olmuştur.⁶ Buradan hareketle söylenebilir

6 Türkiye'de seküler toplumsal yapının ve laik devlet sisteminin inşa edilmesi sürecinde önem taşıyan birtakım yasal düzenlemeler, bu süreçte hayata geçirilmiştir. Örneğin " *Tekke ve zaviyeler ile türbelerin kapatılmasına, ve türbedarlıklar ile bir takım unvanların men ve ilgasına dair Kanun'un Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabulü*" ve " *'Salâhiyetsiz sarık ve ruhani kıyafet taşıyanlara ait -Ceza Kanununun 131. maddesini tadil eden- Kanun'un Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabulü*", 30 Kasım 1925 tarihinde gerçekleşir (Kocaturk, 2000: 448).

ki Yeşil Gece, Kemalist rejimin özellikle medreseler bağlamındaki yapısal düzenlemelerine destek niteliği taşır⁷.

Yeşil Gece, Ali Şahin'in kişiliğinde somutlaştırılmak istenen ideal uğruna verilen mücadelenin 'kutsallığını' edebi bir düzlemde ifade etmeye çalışır. Ali Şahin, aksiyoner bir tip olarak kurgulanmış, söz konusu ideale böyle ulaşılabilceği düşünülmüş olmalıdır. Yazarın düşünsel boyutta fazlaca oyalanıp kahramanını 'edilgen' bir noktaya sürüklemesi, böylelikle idealizm sürecini sekteye uğratması beklenemez. Gerçekten de Yeşil Gece kahramanı, karşısına çıkarılan zorlukları aşmak konusunda çok beceriklidir. Her şeye verilecek bir cevabı, her kurnazlık için zekice bir karşılığı vardır. Romanın sonundaki 'ağır yenilgisi'ne kadar bunların hepsinde de başarılı olur.

2. Ali Şahin'in 'Devrimci' Söylemi ve 'Mikro Aydınlanmacı' Tavrı

Yapay bir bunalımın ardından kendince tutarlı bir ideal edinen Ali Şahin, 'eski bir din adamı', 'yeni bir öğretmen' olarak Reşat Nuri'nin önemli roman figürlerinden biridir. Tıpkı romanın yazarı gibi 'aydınlanmacı' olan Ali Şahin, aynı zamanda jakoben, devrimci, pozitivist, milliyetçi ve hatta cumhuriyetçi bir söylemi benimser. Çünkü "*saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet'in ilânı, Hilâfetin lağvı, tekkelerin, medreselerin, türbe ve zaviyelerin kapatılması, laiklik, kıyafet ve şapka inkılâbı, harf ve dil inkılâbları, tevhid-i tedrisat kanunu, kadın hakları gibi Türkiye Cumhuriyeti'ni yaratan, Türk cemiyetine yeni bir rejim, zihniyet ve yaşama şekli getiren hareketler, romanda aslı şahıs Ali Şahin'in mücadelesini yaptığı fikirler ve meselelerdir.*" (Emil, 1984: 313) Ciddi bir entelektüel altyapıya sahip olmayı gerektiren bu özellikleri şahsında birleştiren Ali Şahin'in bu 'fazla idealize edilen kişiliği', romanın yapay bir düzlemde ilerlediğini gösteren başka bir ayrıntıdır.

Ali Şahin, *Çalkıuşu*'ndaki Feride gibi 'hayatı öyle gerektirdiği için' öğretmen olmuş bir roman kişisi değildir; onun "muallimliğinde" kişisel

⁷ Reşat Nuri, romanlarında 'kötüden' ziyade 'iyi' figürlere yer veren bir yazar olarak bilinir. "*O, en düşkün kahramanlarına bile daima mazeretler arar, onların ferdi zaaf, iradesizlik ve başarısızlıklarını ya yaradılış aksaklığına, yahut da çevrenin ve cemiyetin anlayışsızlığına bağlar.*" (Emil, 1989: 18) Ancak bu bilgiye rağmen, çalışmamızda da görüldüğü gibi, Reşat Nuri'nin birçok romanında 'dini yanlış anlamış', hatta basbayağı 'kötü' din adamları ya da dindar figürler rastlanır. Yeşil Gece'deki din adamları içinde de tek bir 'iyi' figür bulunmaz.

yaşantısının zorunlulukları değil, “*itikadını kaybettiği zaman içinde açılan boşluğu doldurma*” çabalarının etkisi olur (Güntekin, ty.: 48). 1920’li yıllardan itibaren Türk romanında öğretmen tipinin belirgin biçimde öne çıkmasında ciddi pay sahibi olan Reşat Nuri, Kemalist rejimin ‘aydınlanmacı’ kimliğinde ifadesini bulan toplumsal hedeflerin, ancak bu ‘yeni insan’ tipiyle yakalanabileceğini düşünür⁸. ‘Mikro aydınlanmacı’ bir örnek olarak Ali Şahin, görev yeri Sarıova’dan başlayarak tüm Anadolu’ya yayılacak ‘yeni hayat’ prensiplerinin başta gelen bir meşalesi gibidir. Yeşil Gece kahramanında, zamanla “*muallimliğe yeni bir din gibi inanan, onun mukaddes aşkına için için yanan ateşli bir havari çehresi*” belirir (Güntekin, ty.: 47-48). O kadar ki “*kendini dünyanın bütün zevklerinden mahrum etmiş, hayatını bu ahaliyi uyandırmak, mesut etmek emeline vakfetmiş*” biri olarak görür (Güntekin, ty.: 173). Ali Şahin’in medresede tanıştığı ‘ruhanîlerin’ neredeyse hepsi ‘dünya işlerine’ dalmışken, o ‘dünyada’ yeni bir hayat kurabilmek için hayattan elini eteğini çeken bir keşişe benzer. *Yeşil Gece* kahramanının ‘adanmışlık düzeyi’ örnek teşkil eder. Adeta bir ‘toplum mistiği’ gibi kendisini ‘yeni hayat’ın kurulması çalışmalarına adar.

Anadolu coğrafyası ve insanıyla bugüne kadar ihmal edilmiştir; bu ihmalkârlıktan doğan boşluk ‘kötü niyetli din adamları’ tarafından doldurulmuş ve sonuç geri kalmış bir ülkeden başka bir şey olmamıştır. Bu düşünceyle hareket eden Ali Şahin’e göre ‘mikro’ düzeyde başlatılacak ‘aydınlanmacı’ hareket, ‘yeni öğretmen’ tipi tarafından benimsenir ve kararlılıkla uygulanırsa kısa zamanda iyi sonuçlar alınabilecektir. Sarıova’daki okulunda eğitim gören üç yüz çocuk içinden her yıl istediği gibi on tane çıkarabilirse, kasaba üzerindeki ‘din adamı tekeli’ni kısa zamanda kırabileceğine inanan Ali Şahin, tek sorunun din adamlarının egemenliği olduğunu düşündükçe ‘yeni hayat’ın prensiplerini yerleştirmenin de o derece kolay olduğunu zanneder (Güntekin, ty.: 71). Görüldüğü gibi Ali Şahin, meseleyi tek boyutlu ele alıp tüm sorumluluğu tek bir odağın üzerine yıkmak suretiyle ‘kolaycı’ ve dolayısıyla ‘toplumsal gerçeklik’ten uzak bir yaklaşımı benimser. Halbuki onun birer gerçeklik haline

⁸ Türk romanında öğretmen tipiyle ilgili olarak Bk. (Yalçın, 2006: 168-191)

getirmek istediği tüm hedefleri, ‘toplumsal’ nitelik taşır; dolayısıyla yapısal olarak karmaşıktır.

Ali Şahin’in benimsediği ‘idealist söylem’in, romanın iç zamanı olan Meşrutiyet yıllarının siyasi ikliminden çok; 1928 Türkiye’sinin, Kemalist rejimin laik nitelikli devrimlere hız verdiği dönemin havasına uygun olması, konumuz açısından son derece önemlidir. Kendisini aydınlanmacı, zaman zaman pozitivist bir aksiyon adamı gibi kabul eden Ali Şahin, hem “milliyetçi”, hem de “cumhuriyetçi” ve “devrimci” bir öğretmen kimliğiyle temayüz eder. Bu yönüyle Ali Şahin, Kemalist rejimin jakoben özellikleriyle tam bir uyum içindedir. Artık ona göre “*yalnız idare değiştirmekle bir memleketin kurtarılamayacağı*” anlaşılır (Güntekin, ty.: 44). Bir ‘zihniyet değişikliğine’ ihtiyaç vardır.

Ali Şahin’in devrimciliği, esas itibariyle dini hedef alıyorsa da zaman zaman şiddetlenen üslubu, daha çok medreseye ve “talebe-i ulûm”a yöneliktir. Yazarın bu noktada politik davrandığını, açıkça ‘din düşmanı’ bir roman kahramanı kurguladığı halde zaman zaman dini hassasiyetlere kayıtsız kalmadığını söyleyebiliriz. Ali Şahin’in birkaç defa “İslâm’ı aslına irca edeceğini” söylemesi, bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Güntekin, ty.: 33). Ali Şahin’in birkaç defa tekrar ettiği bu sözler, ilk bakışta İslâmcılık ideolojisinde yeri olan ‘püritenlik’ anlayışına yakın izlenimi verebilir. Ancak dikkat edildiğinde görülecektir ki Ali Şahin için İslâm’ın herhangi bir yorumunun toplumsal/kamusal hayata egemen kılınması söz konusu olamaz. Burada sözü geçen ‘saf/püriten İslâm’ kavramı, geleneksel hayattaki din yorumunun yozlaşmasını vurgulamayı amaçlar. Dolayısıyla bu, Cumhuriyet’ten sonra da zaman zaman dile getirilen, İslâm’ın “yobaz din adamları” tarafından yozlaştırıldığı iddiasının bir benzeridir. Dolayısıyla eleştirel olmaktan öteye ‘ihyacı’ bir hedef içermez.

Kemalizm ideolojisine angaje olduğunu söylediğimiz *Yeşil Gece* kahramanının bu tutumu, bir çeşit anakronizme de neden olur. Meşrutiyet yıllarında yaşayan ve 31 Mart Vakası’ndan sonra güç kaybetmiş gibi duran din adamlarıyla çatışan Ali Şahin, ‘Cumhuriyet aydınlanması’nın önemli bir neferi gibi hareket eder. Hâlbuki o dönemde henüz yeni rejime geçilmediği gibi, bu

rejime dair herhangi bir işaret de yoktur. Ali Şahin'in hangi öngörüyle böyle bir düşünce dünyasının içinde yaşadığı okuyucu tarafından anlaşılabilir. Şüphesiz taassuba karşı olmak, medreselerin ilgasını istemek ya da daha ileri giderek Türkiye'nin modernleşmesinin önünde dini bir engel gibi görmek, sadece Cumhuriyet'i kuran kadrolara özgü düşünceler değildi. Özellikle Meşrutiyet sonrasında ortaya çıkan düşünce akımlarının din karşısında aldıkları vaziyet, belli farklılıklar taşımakla birlikte, zaman zaman bu kapsamda önerilerin gündeme gelmesine neden oluyordu. Ancak bunların hiçbirisiyle organik ya da entelektüel bir bağı olduğu söylenemeyecek Ali Şahin, kendine özgü bir pozitivist olarak 'yeni hayat'ı vazederken Kemalist rejimin bilinçli bir sözcüsü gibi konuşur. Onun hedefi, memleketi "yeşil gece" hakimiyetinden kurtarmakla sınırlı değildir; o aynı zamanda, "anadili derslerini programa Türkçe diye koyan" bir öğretmendir ve bu tavrı nedeniyle maarif müdürüyle tartışır (Güntekin, ty.: 68). Aynı zamanda Ali Şahin'in "*milletine sadık cumhuriyetperver Türkler yetiştirmek*" gibi amaçları da vardır (Güntekin, ty.: 60). Yeşil Gece kahramanı kendisini "*ateşli [bir] milliyetçi*" olarak görür (Güntekin, ty.: 50). Hem İslâmcı hem de Türkçü olduğunu söyleyen Üsküplü bir öğretmene itiraz eden Ali Şahin, "*bizim medrese mantığında bir kaide vardır*" der; ona göre "bir şey ya hacerdir, ya lâhacerdir; (...) ya taş, ya taşın gayri... O şey hacerse lâhacer, lâhacerse hacir olamaz. İkisi ortası yoktur." (Güntekin, ty.: 105) İroni için bile olsa medrese mantığına başvurmak zorunda kalan Ali Şahin'in, 1920'li yıllardaki Türk devrimine zemin hazırlayan düşünsel ortamın bir parçası olduğuna dair hiçbir işaret yokken, bu iddialı sözler onu 'yapay' ve hatta 'karikatürize' bir roman kahramanı sınıfına iyice yaklaştırır⁹.

3. Ali Şahin'in 'Yanılışı' ve 'Yenilgisi'

Yeşil Gece'nin ikinci bölümünde Sarıova Yunan işgaline uğrar. İşgalle birlikte Ali Şahin'in yaşamında da çok önemli bir başka evreye geçilir. Kaba

9 Birol Emil, *Yeşil Gece*'ye dair incelemesinde, romanın sadece bir "sanat eseri" olarak ele alınması durumunda başarılı olarak görülebileceğini, "romancının *Yeşil Gece*'de eriştiği sanatkarlık kudreti, sevgi kadar nefretin de sanatta yaratıcı bir güç ve ilham kaynağı olduğunu ortaya koyar" sözleriyle ifade eder (Emil, 1984: 371). *Yeşil Gece*'yle ilgili bu makalede ulaşılan yargılar ise bu tespitle çelişir; romanın büyük ölçüde 'başarısız', roman kahramanının da 'yapay' olduğunu söylerken, öncelikle romanın konusunu referans alıyor değiliz. Söylediklerimiz konudan çok, konunun kurguya dönüştürülüş biçimiyle ilgilidir. Din gibi çok yönlü bir konuyu neredeyse tek bir boyuta indirgeyen romanda, psikolojik derinlikten yoksun figürler bir süre sonra iç tutarlıktan ve okuyucu açısından gerçeklik duygusundan uzaklaşılması sonucunu veriyor.

softalıktan idealist bir öğretime dönüşen roman kahramanının aydınlanmacı girişimleri, Yunan işgalinin ardından büyük ölçüde berhava olur. Yunan güçlerinin gelmesinden önce neredeyse tamamı boşalan kasabada, ne hükümet kalır ne de mücadele edilebilecek din adamı hizipleri. Ali Şahin'in elleriyle kurmaya çalıştığı "yeni mektep" de bu arada dağılır.

Yunan işgaliyle Sarıova'da kalarak mücadele etmeye karar veren Ali Şahin, sarığını tekrar sarar ve eski softalık günlerine geri döner. İşgalin ilk günlerindeki kargaşa esnasında, "cer hocalığı" zamanından kalma üslubunu da kullanarak, halka "*Din kardeşlerim! Bizim için artık ölümden daha acı olan esaret günü başlıyor!*" diye seslenen, ama bir taraftan da itidal tavsiye eden Ali Şahin, bu sayede Yunan güçlerinin güvenini kazanır (Güntekin, ty.: 223). Böylelikle Yeşil Gece kahramanının yeni misyonu ortaya çıkar: "*Yunan Devleti'nin Müslümanlar hakkında fena bir niyeti olmadığına ahaliyi inandırmak suretiyle onlarda yeni hükümete hürmet, muhabbet ve emniyet uyandırmaya*" çalışmak (Güntekin, ty.: 227). Tabii bu misyon, işin görünen tarafıdır. Ali Şahin, bu görünen vazifesi sayesinde halkla rahatça temas eder, camilerde vaazlar verir ve ahaliyi Milli Mücadele için yüreklendirmeye çalışır. Bu çabalardan sonuç da alır; "*Şahin Efendi, Yunanlılarla hoş geçinmek sayesinde üç masum aile babasını tevkifhaneden*" kurtarır (Güntekin, ty.: 234). Hatta "sahte vaizlik ruhsatnamesi" dağıtarak Anadolu'nun içlerine geçmek isteyen askerlerin kasabadan ayrılmalarına da yardımcı olur (Güntekin, ty.: 242).

Sonuç

Ali Şahin'in Milli Mücadele'ye destek vermek için de olsa tekrar 'din adamı' kimliğine dönmesi, kendisi açısından ironik bir durum yaratır elbette. Romanın sonuna kadar dinin psikolojik ve toplumsal boyutunu görmezden gelen; onu, sadece insanları baskı altında tutmak için birileri tarafından istismar edilen bir meta şeklinde tanımlayan *Yeşil Gece* kahramanı, belki de farkında olmayarak dinin sosyal bir yönü olduğunu kabul etmiş olur. Yunan işgali karşısında 'politik' davranmaktan başka bir çare olmadığını gören Ali Şahin, dinin bu politik tavır için son derece elverişli bir imkân sunduğunun farkındadır ve rasyonalist bir tavrı bu değerlendirebilir.

Romanın sonunda Yunan adalarındaki sürgün hayatından tekrar Sarıova'ya dönen Ali Şahin, bu süre zarfında hilafetin kaldırılıp tekke ve zaviyelerin kapatıldığına ve medreselerin tasfiyesine şahit olur. Ancak yıllardır mücadele ettiği Eyüp Hoca gibi 'her devrin adamı' olan din adamları, 'yeni hayata' da uyum sağlamışlardır. Hatta 'yeni hayat'ı kurmak için yıllardır çaba harcayan Ali Şahin'e kasabada yer kalmamıştır. Asıl mağlubiyeti kendisinin yaşadığını gören Yeşil Gece kahramanı, romanın sonunda "*inkılâp denilen şey bir günde olmuyor*" diyerek özeleştiride bulunur. Kasabadan ayrılan Ali Şahin, karşısına çıkan yollardan "*şu ortadakini tutarsam beni zaferin ve inkılâbın doğduğu yere götürür*" diyerek 'ortada olanı' seçer (Güntekin, ty.: 249).

Reşat Nuri'nin genel siyasal yaklaşımı ve bakış açısıyla sınırlandırılan, zaman zaman karikatürize özellikler gösteren bir tip olmaktan öteye geçemeyen, bu nedenle dönemin zorluklarını ve meselenin karmaşıklığını yansıtabilecek bir karakter haline dönüşemeyen Ali Şahin Efendi, Türk edebiyatının kalıcı roman figürleri arasına girebilmiş değildir. Bununla birlikte *Yeşil Gece*, merkezine Türk modernleşmesinin temel sorunlarını alan romanlar içinde, din gibi son derece karmaşık ve etki gücü yüksek bir sosyal olguyu işlemesi dolayısıyla dikkate alınması gereken bir eserdir. Aynı zamanda, dönemin toplumsal yapısının hangi etkiler altında biçimlendiğini ve özellikle Cumhuriyet döneminin önde gelen bir romancısının bu denli yaşamsal bir konuyu nasıl ele aldığını göstermesi bakımından bugün de üzerinde durulmayı hakeden bir romandır.

Kaynakça

- Atay, Tayfun (2009). *Din Hayattan Çıkar/Antropolojik Denemeler*. İstanbul: İletişim Yayınları (2. baskı).
- Berkes, Niyazi (ty.). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Çelik, Hüseyin (2000). *Reşat Nuri Güntekin’in Romanlarında Sosyal Tenkit*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Emil, Birol (1984). *Reşat Nuri Güntekin’in Romanlarında Şahıslar Dünyası 1*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- (1989). *Reşat Nuri Güntekin*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Enginün, İnci (2002). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Güntekin, Reşat Nuri (1928). *Yeşil Gece*. İstanbul: Suhulet Kitabevi.
- (ty.). *Yeşil Gece*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Kocatürk, Utkan (2000). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mardin, Şerif (2008). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. (Çev.: Mümtaz’er Türköne vd.), İstanbul: İletişim Yayınları (7. baskı).
- Naci, Fethi (2011). *Reşat Nuri’nin Romancılığı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları (3. baskı).
- Ortaylı, İlber (2004). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları (17. baskı).
- Öztürk, Cemil (2007). *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şeker, Bahattin (2006). “Yeşil Gece ve Gerçek”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.23, S.1, s.243-256.
- Tatarlı, İbrahim, Rıza Mollof (1969). *Hüseyin Rahmi’den Fakir Baykurt’a Marksist Açından Türk Romanı*. İstanbul: Habora Kitabevi.
- Timur, Taner (1993). *Türk Devrimi ve Sonrası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Yalçın, Alemdar (2006). *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı 1920-1946*. Ankara: Akçağ Yayınları (6. baskı).
- Yavaş, Gürkan (2014). *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Din ve Din Adamı (1923-1950)*, (Yayımlanmamış doktora tezi). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.